

2. Ким О.А. «Социально-психологическая драма 1930-х года: выбор героя, особенности конфликта». Монография. - Ташкент, 2022. - 172 с.
3. Лотман, Л. М. Островский и драматургия второй половины XIX в. /Л. М. Лотман. – Москва: Наука, 2016. – 360 с.
4. Ляпина А.В. Методика преподавания литературы: учебно-методическое пособие. – Омск: Изд-во Омского гос. ун-та, 2014. – 203 с.
5. Методика преподавания литературы: учебник для пед. вузов: в 2-х ч. /под ред. О. Ю. Богдановой, В. Г. Маранцмана. - М.: Просвещение, 2004. - Ч. 2. - 288 с.
6. Молдавская Н.Д. Литературное развитие школьников в процессе обучения. - М., 1976
7. Штейн, А. Л. Мастер русской драмы: Этюды о творчестве Островского / А. Л. Штейн. – Москва: АСТ, 2013. – 432 с.
8. Эсалнек А.Я. Основы литературоведения. Анализ художественного произведения. – М.: Флинта; Наука, 2004. – 216 с.

ЗАМОНАВИЙ РУС НАСРИДА ҚАҲРАМОН ИЗЛАНИШИ МУАММОСИ

Исаева Юлия Павловна

Жиззах давлат педагогика университети

Рус адабиёти ва унинг ўқитиш методикаси кафедраси ўқитувчиси

Жиззах, Ўзбекистон

Аннотация. Мақола замонавий рус адабиётида қаҳрамон муаммосини ўрганишга бағишланган. "Ўз" даври қаҳрамони – XX аср охири-XXI аср бошларининг типологик хусусиятлари қайд этилган.

Калит сўзлар: қаҳрамон, замонавий адабиёт, муаллиф, ҳикоя стратегияси

Замон қаҳрамонини аниқлаш муаммоси, баъзи "архаик" тушунчаларга қарамай, замонавий адабиётшуносликнинг долзарб ва мунозарали муаммоларидан бири бўлиб қолмоқда.

Замонавий адабиётда қаҳрамон муаммоси муҳокамаси жуда қизгин кечмоқда. Бунга танқидчилар ва ёзувчиларнинг давра суҳбатлари, "қалин" журналлар саҳифаларидаги мунозаралар ва замонавий рус адабиёти бўйича монография ва дарсликларда шу номдаги бўлимларнинг пайдо бўлиши яққол мисолдир. Қарама-қарши фикрлар доираси таъсирлидир. Агар сиз уларни қандайдир тарзда умумлаштиришга ҳаракат қилсангиз, бундай вариантларни топишингиз мумкин: бугунги кунда адабиётда сўзнинг тўлиқ маъносида қаҳрамон сифатида "қаҳрамонни" ўзи йўқ; бу қаҳрамон эмас, балки характер ва умуман айтганда, у ижобий эмас; замонавий адабий қаҳрамон хали туғилмаган, аммо унинг яратилиши жуда кутилмоқда.

Адабиёт қаҳрамонини излаш кўпинча "замон қаҳрамони"ни аниқлашни назарда тутлади. XX - XXI асрлардаги адабий вазиятни шарҳлаб, Андрей Битов шундай деди: "<...> Бизнинг замонамиз қаҳрамони (аниқроғи қаҳрамонлари) кашфиёти нафақат кенг жамоатчилик эътиборини рус ёзувчиларига қайтаради, балки, адабий энциклопедик луғатдан иқтибос келтирамиз, "адабий қаҳрамон каби ҳаракат қиладиган ва фикрлайдиган янги ҳаётий типни шакллантиришга" ёрдам беради деган умид бор" [икт.: 1, с. 112].

Танқидчи Лев Данилкин асрлар оралиғи адабиётида, шунга қарамай, [2, п. 91] "Замонимиз Қаҳрамони яратилган", деб ҳисоблайди. Албатта, 1998 йилда В. Маканин дастурий номга эга "Андеграунд, ёки бизнинг замон Қаҳрамони" романини чоп этади [3]. Унда марказий персонаж – кейинчалик қоровул бўлган, асарлари нашр этилмаган ёзувчи Петрович бўлади. С. Бабаяннинг "Қайтиш йўқ. Бизнинг замонамиз қаҳрамони эмас" [4] ҳикояси – худди шу нарса ҳақида - математик, фан номзоди қайта қуришдан кейинги Россия ҳаётига мослаша олмаганлиги ҳақида. Яъни, муаллифлар томонидан белгиланган замон "қаҳрамони" ва "қаҳрамон бўлмаган" ўртасида тенглик белгиси мавжуд. 1995 йилда А. Кабаков "Сўнгги қаҳрамон" романини нашр этди [5] ва Т. Толстаянинг «Кысь» асарида [6] марказий образ – Бенедикт ўзини қидириш билан банд. Аммо Маканин ва Бабаян, Кабаков ва Толстая қаҳрамонларини анъанавий маънода "Замон қаҳрамони" деб ҳисоблаш даргумон.

Социалистик реализм адабиётида "замон қаҳрамони" тушунчаси кўпинча "ижобий қаҳрамон" ғояси билан боғлиқ эди. Унинг шахсий хусусиятлари, қоида тариқасида, ўзгаришсиз қолди, у маълум бир жамоавий менталитетнинг аксига айланиш учун мўлжалланган эди, унинг ичида ҳар бир киши мамлакатда содир бўлаётган барса нарсани ўз таржимаи ҳолининг бир қисми сифатида қабул қилди. "Қайта қуриш" даври адабиётида қаҳрамон бўлиб "ўзига тўғри" бандит ҳисобланди, яъни замонавий Робин Гуд, шунингдек, махфий разведка хизматлари ходими, мафия раҳбари ва бошқа типик бўлмаган, ўша пайтдаги Россияга хос экзотик персонажлар. Қавслар ичида шуни таъкидлайманки, шу йилларда, маълумки, "бу ерда" ва "ҳозир" яратилган асарлар асосан оммавий маданият бўлими томонидан назорат қилинган.

Қаҳрамонни аниқлаш ва қидириш маълум даражада замонавий адабий вазиятнинг устун хусусиятига айланади: "Қаҳрамонни қидириш <...> яъни, у ерга бор-қаерга билмайман, бирор нарса топ - нималигини билмайман ибораси маъносига ўхшайди. Замон қаҳрамонларини XVIII асрда ҳам излашади (Васлий Аксёнов каби "Вольтерьянликлар ва вольтерьян аёллар")

романида), одамлар орасида (Валентин Распутин каби "Иваннинг қизи, Иваннинг онаси" хикоясида), ва бугунги ёш ёзувчилар даврасида (Анатолий Курчаткин "Қуёш порлади" романида) ва ҳатто "янги руслар" орасида (Оксана Робскикаби "Casual" романида)" [1, с. 113].

XX-XXI асрлар оралиғидаги рус адабиёти калейдоскоп каби, баъзан қўпол ва ранг-баранг. Бунинг сабаби бор, у бизнинг давримизнинг яққло эстетик аксидир. М. Чернякнинг сўзларига кўра, "қалин журнал адабиётидан оммавий адабиётга, салонлар ва клублар адабиётидан интернетда нашр этилган адабиётгача бўлган масофадир" [7, 132 б.]. Т. Колядич, ўтиш даври адабиёти қаҳрамонлари тавсифлаб, "идеал" қаҳрамон учун, ("Корчагин", "Маресьев" афсоналарига" [8, 32 б.], трикстер, маргинал ва ёш қаҳрамон ва қаҳрамон-демиургга ўрин топилган турли палитрага ўхшатади. Тадқиқотчи фикрини шундай давом эттиради: "Турли қаҳрамонларнинг пайдо бўлиши жамиятдаги турли хил муносабатларни тузатиш зарурати билан боғлиқ. Бундан ташқари, жанр модификациялари сонининг кўпайиши ҳам типажларнинг кенгайишини олдиндан белгилаб қўйди" [8, 33-бет].

Шундай ҳолатни кузатиш мумкинки, адабий жараён ривожланиши билан, "қаҳрамон" образи, феномени бўлакланади, кўп ўзгаришларга дуч келади, яъни унинг тақдири устидан кузатувлар бир томондан умумий бўлиб, бошқа томондан - хусусий, тарқоқ бўлиб қолади" [9, 78 б.]. Агар биз замонавий босма маҳсулотларнинг энг кенг оқимини ҳисобга олсак, ҳатто қаҳрамонларнинг синов типологиясини яратиш жуда қийин бўлади. 2009 йилда "Замонавий наср қаҳрамони" кечасида РДГУда йиғилган танқидчилар ва ёзувчилар ўз тадқиқотларида умумийроқ этилган ва обрўли асарлар ва муаллифларга мурожаат қилишди. Натижада, замонавий қаҳрамоннинг тахминий типологияси вақтдан чиқиб кетган акс эттирувчи шахс, қонунсизлик шароитида омон қолган ва шаъни ва қадр – қимматини ҳимоя қиладиган жангчи, конформист, ҳаракатсиз ёш қаҳрамон каби мисоллар билан тўлдирилди - янги "йўқолган" авлод вакили ва ҳоказо. Мен бу рўйхатга кўшимча киритиш ва озроқ уни тўғирлашга ҳаракат қиламан.

XIX аср адабиётида марказий қаҳрамон этиб "тайинланган" "ортиқча" шахс замонавий адабий жараёнда ҳам намоён бўлади.

Ал. Ивановнинг "Географ глобус пропил" романининг матни 1995 йил чоп этилган, лекин яқинда бестселлерга айланди. Ҳикоянинг марказида ўзини кимлигини англай олмайдиган "ортиқча" одам Виктор Служкин намоён бўлади. Ёлғизлик, яқинларнинг тушунмовчилиги, ўзига ишонмаслик – буларнинг барчаси роман қаҳрамонига тўлиқ хосдир: "Служкин балконда туриб чекаётган эди. Унинг ўнг томонида қизи турган эди, у олтин машинани

кутаётган эди. Унинг чап томонида панжара устида мушук ўтирар эди. Унинг олдида ёлғизликнинг ёрқин ва нурли саҳроси узокқа чўзилар эди"[10].

2003 йилда ўша пайтдаги энг шов – шувли романлардан бири-бўлган Дм. Быковнинг "Орфография" романи нашр этилди [11]. Ундаги ҳаракат худди "иккитага бўлингандай" туюлади: воқеалар 1918 йилдами ёки 2000 йилларда содир бўлаётгани ҳар доим ҳам тушунарли бўлмайди. Яъне тахаллусига эга бош қаҳрамон журналист, бугунги кун тилида айтганидек "колумнист" бўлади. У "ортикча". 18-йилдаги ислоҳот асосида рус тилидан "яъне" ҳарфи бекор қилинди ва шу билан бу персонажнинг ҳаётдаги ўрнини белгилаб берди. У қарама-қаршилиқлар орасига тушиб қолган, эски ва янги ўртасида танлов қила олмайди; у вақтнинг оқ-қора ранглари эмас, балки ранг-барангликни сезади. Қаҳрамон саросимага тушди, ҳаётдан чиқиб кетади – ва бекор қилинди.

Ал. Слаповскийнинг "Синдром Феникса" романидаги характерида "ортикча" одамнинг хусусиятлари намоён бўлади [12]. Бу асар бош қаҳрамони Гоша–Георгий – Викторнинг ўз - ўзини идентификация қилиш учун уринишлар муваффақият қозонади. Финалда қаҳрамон керакли, талабгор ва атрофдагилар уни қўллаб-қувватлайди. Бундай бахтли якун бадиий жиҳатдан оқланади: муаллиф бошиданоқ китобхонга ўзига йўл излаётган персонаж ижобий ва муносиб инсон эканлигини тушуниш имкониятини беради.

Р. Сенчиннинг китоблари бугунги кунда ҳам оддий китобхон, ҳам танқидчилар томонидан талабга эга. У бир неча бор турли мукофотлар лауреати ва ғолиби бўлган. "ЭКСМО" нашриёти унинг асарларини "Современный разночинец" муаллифлик сериясида нашр этади. Сенчиннинг бир нечта "янги" китобларининг қаҳрамонлари миллионлаб оддий, "кичик" одамларнинг типик вакиллари. Аммо уларни "қаҳрамонлар" деб ҳисоблаш мумкинми? "Оёқ остидаги муз" ва "Москва соялари" романларида муаллиф Москвадаги провинцияликлар мавзусини кўтариб чиқади. Минусинскдан келган "Афина кечалари" бобининг марказий қаҳрамони, унинг дўсти, Саратовда туғилган ва бошқа ўттиз - қирқ ёшли қаҳрамонлар ёшлик идеалига эриша олмаганликларини тан олишади: "Менинг ҳаётим бошқача бўлган. Ўшанда мен тубга шўнғиб кетмадим, кундалик ҳаёт билан чегараланиб қолмадим.

Ва энди ҳамма нарса ўз меъёрида кетмоқда, ҳамма нарсани олдиндан билиш мумкин <...>. Атрофдагилар мендан бахтлироқ" [13, 122 б]. Никита Сергеев, "Мавсум якуни" бобининг асосий персонажи ҳам ўзининг керак эмаслигини, фойдасизлигини, қадрсизлигини сезади: "<...> Умуман олганда, гапнинг муддаоси, мени қўлимдан ҳеч нгарса келмайди. <...> Мен бу ҳақда ўйлаб қолдим ва қўрқиб кетдим, умуман, ечимми йўқ ҳолат" [13, п. 339]. "Оёқ

остидаги муз" романининг марказий қаҳрамони Денис Чашин ҳам худди шундай туйғуларга эга. Безовта, ёлғиз, зерикарли ва бир ҳилликда ижарага олинган квартирада яшайди, у " худди зинапоя майдончага ташлангандек, ўз ҳақиқатини ёпиқ эшикка исботлагандек..." [14, 259 б].

Ҳозирги ёзувчилар кўпинча ҳикоя яратишда кенг умумий маданий контекстдан фойдаланадилар. Буни, хусусан, Л. Улицкаянинг "Зелёный шатёр" романида кузатиш мумкин [15]. Муаллиф ўзининг сеvimли, фикрлайдиган китобхонига кўплаб "интертекстуал сигналларни" юборади, улар Н. Лейдерман ва М. Липовецкийнинг сўзларига кўра "юксак маънавий маъно билан тўлдирилган маданий архетиплар хотирасини актуаллаштириш " учун мўлжалланган [16, 566 б.]. Менимча, адабий ва муסיқий контекстлар романда шундай муҳим "сигнал" га айланади.

Улицкая адабий контекстга кўпроқ эътибор беради. Адабиёт маданиятнинг бир қисми сифатида, адабиёт ўрганиш предмети сифатида, адабиёт бадий матнлар тизими сифатида (шу жумладан ҳокимият томонидан тақиқланганлар), ниҳоят, ижодий ёзувчилар, шунингдек, ўқувчилар шахс сифатида – буларнинг барчаси мажмуада "Зелёный шатёр" романининг тўлақонли қаҳрамонига айланади. Романнинг таниқли персонажларидан бири адабиёт ўқитувчиси Виктор Юлиевич Шенгели. Айнан у ўз шогирдларини ноёб адабиёт оламига олиб борган, айнан у Улицкая романининг марказий қаҳрамонлари учун намуна бўлган, улар унга ўхшашга ҳаракат қилишган.

Умуман олганда, сўнгги йиллардаги асарларда нафақат сюжет ҳаракати, балки муаллифнинг қаҳрамон ҳақидаги ғоялари тимсоли ҳам ўқитувчи, кўпинча филолог образи билан боғлиқ. " Зелёный шатёр" дан ташқари, мен А. Ивановнинг "Географ глобус промил" китобини, шунингдек М. Кучерскаянинг "Бог дождя", Е. Чижованинг "Терракотовая старуха" романларини келтираман. Ушбу тенденция, шу жумладан, 2011 йилда "Литературная Газета" ва Россия Қўшма корхонасининг Москва ташкилоти томонидан ташкил этилган "Янги рус ёзувчилари клуби" давра суҳбати пайтида қайд этилди. Масалан, Полина Копылова муаллифни замонавий адабиётнинг бош қаҳрамони деб аташ мумкин, деб ҳисоблайди ва ёзувчиликнинг ўзи соф филологик касбга айланади. Мен бу нуқтаи назарни кўллаб-қувватлайман. Бундан ташқари, ҳозирги адабиётда ҳақиқий бадий амалиётда ҳужжатли, автобиографик ва мемуар стратегияларидан фойдаланишнинг кўплаб мисоллари мавжуд [қаранг: 17, 226-231 бетлар]. Л. Петрушевскаянинг "Маленькая девочка из "Метрополя" (2006) романини, В. Аксеновнинг "Таинственная страсть: Роман о шестидесятниках" (2009)

романини, В. Войновичнинг "Автопортрет. Роман моей жизни" (2010) китобини, П. Санаев, Е. Кочергин, Д. Драгунский ва бошқалар китобларини эслаш кифоя. Хотира пафоси, ўзини ўтмишига, умуман ўтмишига, мамлмкат ўтмишига мурожаат қилиш – бу асарларнинг диққатга сазовор хусусияти.

Шу муносабат билан, кекса авлодни, кўпинча бувиларни тасвирлайдиган китоблар у ёки бу тарзда намоёндор қаҳрамонини излаш учун имконият яратади. Рус маданиятида ижобий идеал анъанавий равишда аждод, авлод, оқсоқол образида аниқланган. Бундай белгиларга эътибор рус адабиётида сезиларли тенденциядир. Кекса аёл образи, бир томондан, шахсдаги умумий тамойилнинг тимсоли, иккинчи томондан, муаллифнинг намоён бўлган идеалидир. Бу рус классик насрида намоён бўлган ва йигирманчи асрнинг иккинчи ярмидаги рус насрнинг энг яхши намуналарида ҳам шундай бўлган. Ҳозирги китоблар саҳифаларида сиз кекса аёлнинг анъанавий образларини ривожлантириш, шунингдек, анъаналарни ўзгартириш ва ҳатто уни қайта талқин қилиш мисолларини топишингиз мумкин.

Мен бувилар, аёллар тасвирланган замонавий асарларнинг рўйхатини келтираман: Л. Улицкаянинг "Пиковая дама" ҳикояси; Г. Щербакованинг "Прошло и это", И. Кочергиннинг "Я внук мой" ва П. Санаевнинг "Похороните меня за плинтусом" ҳикоялари; И. Денежкинанинг "Бабуля" ва А. Снегиревнинг "Бабушка" ҳикоялари.

Е. Чижованинг "Время женщин" қиссасида София – Сузаннага қариндош бўлмаган учта бувилар ҳаёти ўзгарувчан дунё шароитида, давлатнинг янги мафкурасининг шаклланиши ва ижтимоий ва диний парадигмаларнинг ўзгариши шароитида кечади. Бувилар, четдан кузатувчилар сифатида, янги вақтга сари параллел равишда яшаб, фақат керак бўлганда у билан, янги вақт билан кесишади.

Ҳаммаси биргаликда Ариадни, Евдокия ва Гликерия XX аср фожиалари билан азобланган Россия тақдирининг тимсолига айланади. Балки танқидчи Александр Агеев ҳақдир: у "О пользе бабушек" деб номланган мақоласида хитоб қилди: "Эҳтимол рус маданияти ҳақиқатан ҳам бувиларга таянади (ҳа, аслида, вақти-вақти билан маданиятнинг зикна кўз ёшларини сиқиб чиқарадиган ҳаёт)" [18, 251 б.].

Янги рус адабиёти қизиқарли ва ижодий тарзда ривожланмоқда. Сюжет қурилиши соҳасидаги тажрибалар, турли ҳикоя стратегиялари, жанр спектрининг кенгайиши ва, албатта, "қаҳрамон" параметрларини аниқлашга уринишлар бунинг исботидир. Муаллифлар замонавий адабиёт қаҳрамонини қандай тасаввур қилмасин - "ортиқча", "кичик", изланувчан, маргинал, эстет,

ахлоқ намунаси ёки маънавий қашшоқ – уни излаш жараёни, албатта, ҳам китобхон эътиборига, ҳам касбий назардан ўрганишга лойиқдир. Тўлик ижобий қаҳрамоннинг йўқлиги унинг пайдо бўлишини келтириб чиқаради. Асосийси, ёзувчи А. Иличевский таъкидлаганидек, "муаллиф шунчаки яхши ёзиши керак".

Фойдаланилган адабиёт рўйхати:

1. Чупринин С. Жизнь по понятиям: Русская литература сегодня. М., 2007.
2. Данилкин Л. Клудж // Новый мир, 2010, №1.
3. Маканин В. Андеграунд, или Герой нашего времени // Знамя, 1998. №№1-4.
4. Бабаян С. Без возврата. Негерой нашего времени // Континент, 2001, №108.
5. Кабаков А. Последний герой // Знамя, 1995, №9.
6. Толстая Т. Кысь. М., 2000.
7. Черняк М.А. Отечественная проза XXI века: предварительные итоги первого десятилетия. СПб. - М., 2009.
8. Русская проза рубежа XX – XXI веков учебное пособие / Под ред. Т.М. Колядич. М., 2011.
9. Журавлёва А. И. Создание романного героя: «герой времени» // Журавлёва А. И. Кое-что из бывшего и дум. М., 2013.
10. Иванов А. Географ глобус пропил. СПб., 2012.
11. Быков Д. Л. Орфография: Опера в трёх действиях. М., 2003.
12. Слаповский А. Синдром Феникса. М., 2007.
13. Сенчин Р. Московские тени. М., 2013.
14. Сенчин Р. Лёд под ногами: Дневник одного провинциала. М., 2010.
15. Улицкая Л. Зелёный шатёр. М., 2011.
16. Лейдерман Н. Л., Липовецкий М. Н. Современная русская литература: 1950 – 1990-е годы. В 2 т. Т. 2. – М., 2003.
17. Некрасова И.В. Документальность и автобиографизм как заметная сюжетообразовательная стратегия новейшей русской литературы // Литературный текст XX века: проблемы поэтики. Челябинск, 2010.
18. Агеев А. О пользе бабушек // Знамя, 2006, №5.

ЭСХАТОЛОГИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В ЛИТЕРАТУРЕ

Полатова Татьяна Джалалитдиновна

Преподаватель кафедры методики обучения русскому языку и литературе

Чирчикский государственный педагогический университет

Электронная почта: tatitita775@gmail.com

Аннотация. В материале рассматривается возникновение термина «эсхатология» и проникновение его из философии в литературу. Также анализируется процесс развития эсхатологической мысли в трудах философов и в литературе.